

UOT 159.9

Səbinə Fərrux qızı Salmanova
fəlsəfə doktoru proqramı üzrə dissertant
Bakı Dövlət Universiteti

QAÇQIN DÜŞMÜŞ ŞƏXSLƏRİN YENİ ŞƏRAİTƏ ADAPTASIYASININ MƏRHƏLƏLƏRİ

Сабина Фаррух гызы Салманова,
диссертант по программе доктора философии
Бакинский Государственный Университет

ЭТАПЫ АДАПТАЦИИ БЕЖЕНЦЕВ К НОВЫМ УСЛОВИЯМ

Sabina Farrukh Salmanova,
doctorial student in the program of doctor of philosophy
Baku State University

STAGES OF ADAPTATION OF REFUGEES TO NEW CONDITIONS

Xülasə. Məqalədə qaçqın düşmüş şəxslərin yeni şəraitə adaptasiyasının mərhələləri araşdırılır. Qeyd olunur ki, adaptasiya fərdin həyatının yeni şəraitə, müəyyən sosial şərtlərə inteqrasiyası prosesini ifadə edir. Adaptasiya prosesində ictimai mühitin vacib elementləri və sosial çətinliklərin standart həlli yolları mənimsənilir. Qaçqınların adaptasiya səviyyəsinin artması, müxtəlif mənfəət təsirlərə qarşı ən qəti müqavimətə və özünüreallaşdırma perspektivlərinin artmasına səbəb olur.

Qaçqınların və məcburi köçkünlərin sosial-mədəni adaptasiyası zaman və keyfiyyət baxımından bir neçə dövrə bölünməsi ilə xarakterizə olunur. Bu baxımdan qaçqınların adaptasiyasının sosial proses kimi uzun müddətə, davamlılığa, keyfiyyətə malik mərhələləri özünü göstərir. Qaçqınların adaptasiyası prosesinin mərhələlərinə həm obyektiv, həm də subyektiv amillər təsir göstərir. Miqrasiyanın xarakteri, onun çətinlik səviyyəsi istər-istəməz onun mərhələlərinə də təsir göstərir.

Açar sözlər: *qaçqın, mühit, adaptasiya, yeni şərait, mədəni şok, bələdləşmə, inteqrasiya, mədəniyyət*

Резюме. В статье рассматриваются этапы адаптации беженцев к новым условиям. Отмечается, что под адаптацией понимается процесс интеграции личности в новые условия жизни, определенные социальные условия. В процессе адаптации осваиваются важные элементы социальной среды и типовые решения социальных проблем. Повышение уровня адаптации беженцев приводит к сильнейшей устойчивости к различным неблагоприятным воздействиям и увеличению перспектив самореализации.

Социокультурная адаптация беженцев и вынужденных переселенцев характеризуется временем и качеством. С этой точки зрения этапы адаптации беженцев как социальный процесс имеют большую продолжительность и качество. На этапы процесса адаптации беженцев влияют как объективные, так и субъективные факторы. Характер миграции, уровень ее сложности неизбежно влияет на ее этапы.

Ключевые слова: *беженец, среда, адаптация, новые условия, культурный шок, ориентация, интеграция, культура*

Summary. The article examines the stages of adaptation of refugees to new conditions. It is noted that adaptation refers to the process of integration of an individual into new conditions of life, certain social conditions. In the process of adaptation, important elements of the social environment and standard solutions to social problems are mastered. The increase in the level of adaptation of refugees leads to the strongest resistance to various adverse effects and increased prospects for self-realization.

Socio-cultural adaptation of refugees and IDPs is characterized by time and quality. From this point of view, the stages of adaptation of refugees as a social process have a long duration and quality. Both objective and subjective factors affect the stages of the refugee adaptation process. The nature of migration, its level of difficulty, inevitably affects its stages.

Key words: *refugee, environment, adaptation, new conditions, cultural shock, guide, integration, culture*

Yeni sosial mühitə sürətlə adaptasiya olunmaq olduqca çətinidir. İstənilən qeyri-müəyyən, yeni şəraitə adaptasiya olunmaq üçün müəyyən vaxt lazımdır. Xüsusilə bu öz yerini məcburi şəkildə tərki etmiş qaçqınlarla bağlıdır, sosial-iqtisadi amillər (mənzil məsələsi, əhəlinin gəlir səviyyəsi, məşğulluq) gündəlik həyatda əhəmiyyətli fərqlər - bu və bir çox digər səbəblər qaçqınları bütün daxili qüvvələrini və ehtiyatlarını səfərbər etməyə məcbur edir. Bundan əlavə, bir çox qaçqınlar özlərini qohurlarından, dostlarından və sevdiklərindən təcrid olunmuş vəziyyətdə hiss edirlər, onlarda lazımi güc və ehtiyatlar tez tükənir, təklik və yararsızlıq hissi yaranır [4, s. 123].

Sözün geniş mənasında adaptasiya fərdin həyatın yeni şəraitə, müəyyən sosial şərtlərə inteqrasiyası prosesini ifadə edir. Adaptasiya prosesində ictimai mühitin vacib elementləri və sosial çətinliklərin standart həll yolları mənimsənilir. Qaçqınların adaptasiya səviyyəsinin artması, müxtəlif mənfi təsirlərə qarşı ən qəti müqavimətə və özünərealaşdırma perspektivlərinin artmasına səbəb olur.

Qaçqınların yeni şəraitə adaptasiya olunması mərhələlərini tədqiq edən G.F. Habdraxmanova öz tədqiqatında qaçqınların sosial və mədəni adaptasiya mərhələlərini müəyyən etmək üçün iki meyar fərqləndirir: 1) adaptiv fəaliyyətin xarakteri; 2) zaman ölçüsü. Onun apardığı tədqiqatların nəticələrindən aydın olur ki, qaçqınların adaptasiya prosesi üç mərhələdən keçir. Onları aşağıdakı kimi sistemləşdirə bilərik:

1. Bələdləşmə mərhələsi. Bu mərhələdə mədəni şokun simptomları özünü göstərməyə başlayır: dostların, qohurların itirilməsi hissi yaranır, onlarda ətrafda baş verənlərə adaptasiya olunmamaq kimi duyğular meydana gəlir. Yeni yerə köçmək qaçqınlarda dərin depressiyanın yaranmasına səbəb olur. Adaptasiya prosesi bələdləşmə xarakteri daşıyır və real şəraitlə gözləntilər uyğunluq səviyyəsini müəyyən edir.

2. Qiymətləndirmə mərhələsi. Bu mərhələdə qaçqınların adaptativ fəaliyyəti hər şeydən

əvvəl ətrafda baş verən hadisələrin qiymətləndirilməsinə yönəlir. Bu mərhələdə ətrafda baş verənlərə uyğunlaşmağa çalışır.

3. "Uyğunluq" mərhələsi. Bu mərhələdə qarşılıqlı anlaşma özünü göstərir. Qaçqınlar və mühit bir-birini qəbul etməyə başlayır. Bu əsasında qaçqınlar özlərini daha yaxşı hiss edirlər və yeni icmanın həyatına inteqrasiya olunurlar. Depressiya öz yerini nikbinlik, inam və məmnunluq hissəsinə verir [2, s. 10].

Tədqiqatçı N.N. Melnikova, adaptasiya prosesinin bir-biri ilə əlaqəli 5 mərhələsini müəyyən edir. Bu təsnifat birbaşa qaçqınların adaptasiyası ilə əlaqəli olmasa da, bu təsnifat universal xarakter daşıyır.

Birinci mərhələ, dəyişikliklərə ilkin reaksiya adlanır. Bu mərhələ mövcud situasiyaya zəif bələdləşmə ilə xarakterizə olunur. Yeni şəraitlə hələ tanış deyil, yaranmış problemlə situasiyadan baş çıxartmaq üçün biliyi və təcrübəsi yoxdur. Davranış aktivliyi, məqsədyönlülükdən və produktivlikdən daha çox spontan xarakter daşıyır. Bu mərhələdəki emosional reaksiyalar daha çox "orqanizm-mühit" sistemində balansın pozulması haqqında məlumatların ötürülməsi ilə bağlı özünü göstərir. Bu mərhələdə dəyişən vəziyyəti qəbul etmək, yeni qarşılıqlı əlaqə sistemi qurmaq mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

N.N. Melnikovaya görə adaptasiya prosesinin ikinci mərhələsi bələdləşmə mərhələsi adlandırılabilir. Bu mərhələnin ən mühüm xüsusiyyəti mövcud vəziyyətə bələdləşmənin adekvat olmasıdır. Bu mərhələnin başa çatması problemlə vəziyyəti həll etmək üçün lazımi səviyyədə biliklərin əldə edilməsi ilə müşayiət olunur.

Üçüncü mərhələ daxili emal və dərk etmə mərhələsi adlanır. Bu mərhələ düzgün davranış strategiyasının seçilməsini özündə əks etdirir. Bunun nəticəsində insanlar qarşılıqlı münasibətlərin daha effektiv sistemini yarada bilərlər.

Dördüncü mərhələ dəyişikliklərin yönəlməmiş hərəkətlər kompleksi adlanır. Bu mərhələdə fərdin bütün davranışı daha çox yeni şəraitə adaptasiya olunmağa istiqamətlənir.

Beşinci mərhələ produktiv qarşılıqlı təsir adlanır. Bu mərhələ fərdin adaptasiya vəziyyətini özündə əks etdirir. Bu mərhələdə insan özünü emosional baxımdan rahat hiss edir. Onun ətraf mühitə münasibəti sabit və pozitiv xarakter daşıyır [5, s. 31].

Bu məsələləri tədqiq edən Y.V. Ledneva görə, qaçqınların adaptasiya prosesi mürəkkəb xarakter daşıyır. Tədqiqatçının fikrincə, qaçqınlarda adaptasiya prosesini bir-birindən keyfiyyət baxımından tamamilə fərqlənən iki mərhələyə bölmək mümkündür:

1. Qaçqınların yeni şəraitə adaptasiyası mərhələsi;

2. Miqrant və qaçqınların daxil olduğu cəmiyyətə inteqrasiya mərhələsi.

Birinci mərhələdə miqrant və ya qaçqınlar yeni yaşayış yerində məskunlaşır: xüsusi proqramlara əsasən onlara mənzil verilir, uşaqları uşaq bağçalarında və məktəblərdə işlə təmin olunur, coğrafi, siyasi şərtlərlə tanışlıq baş verir.

İkinci mərhələdə isə qaçqınların daxil olduğu cəmiyyətə inteqrasiya olunması baş verir. Göründüyü kimi, bu mərhələdə miqrant və qaçqınlar düşdüyü mühitə uyğunlaşır, yeni cəmiyyətdə öz istəklərini həyata keçirir, başqa sözlə desək, özünü təmin edə bilir. Bu baxımdan onlar düşdüyü mühitə daha çox adaptasiya oluna bilirlər [8].

Adaptasiya prosesini tədqiq edən digər tədqiqatçılar adaptasiya prosesinin beş mərhələsini fərqləndirirlər. Həmin mərhələlər aşağıdakılardır:

1. Konformizm mərhələsi. Bu mərhələdə immiqrant dominant mədəniyyətə tabe olur. Məsələn, onun üçün yeni mədəniyyətdə özünün mədəniyyətində mövcud olanlardan fərqli olaraq hər şey yaxşıdır. Bu baxımdan fərd düşdüyü mədəniyyətə daha tez inteqrasiya olunmağa çalışır. Konformizm mərhələsi Berrinin irəli sürdüyü assimilyasiya nəzəriyyəsinə yaxındır.

2. Dissonans mərhələsi. Bu mərhələdə fərd dominant mədəniyyətdəki qüsurları görməklə yanaşı mənsub olduğu mədəniyyətin yaxşı tərəflərini də görür. Eyni zamanda utanc və qürur hissləri bir-birinə qarışır.

3. Müqavimət mərhələsi. Bu mərhələdə fərd yalnız öz mədəniyyətini qəbul edir, yeni mədəniyyətdə mövcud olan qaydaları rədd edir. Öz mədəniyyətinə olan hörmət hissi get-gedə

artmağa başlayır. Bir tərəfdən fərd öz mədəniyyətini ilə fəxr edir, digər tərəfdən də mədəniyyətinin nümayəndələrindən utanır və buna görə özünü günahkar hiss edir. Onda dominant mədəniyyətə qarşı olan qəzəb hissi artmağa başlayır. Müqavimət mərhələsi Berrinin nəzəriyyəsində irəli sürülən separasiya mərhələsi ilə üst-üstə düşür.

4. Özünütəhlil mərhələsi. Emosional keçmişə görə bu mərhələ psixoloji baxımdan çox güclü xarakter daşıyır. Özünütəhlil mərhələsi, ümumiyyətlə, düşdüyü dominant mədəniyyətin nümayəndələrinə həddindən artıq heyranlığın əks reaksiyasıdır. Öz məxsus olduğu qrupa qarşı tənqidilik xüsusiyyəti artır. Bu mərhələdə fərd öz təcrübəsini digər insanların təcrübəsi ilə müqayisə etməyə uzlaşdırmağa çalışır.

5. İnteqrasiya/bikulturalizm mərhələsi. Bikulturalizm mərhələsində fərddə daxili təhlükəsizlik hissi yaranır. O, köhnə və yeni mədəniyyəti qiymətləndirir. O dərk edir ki, hər bir mədəniyyətin yaxşı və pis tərəfləri mövcuddur. Fərddə özünüdərk etmə güclənir. Bu mərhələ Berrinin irəli sürdüyü inteqrasiya mərhələsi ilə üst-üstə düşür. Bu mərhələ multikultural fərdiyyətin yaranmasını mümkün edir. İmmiqrant mütləq bütün mərhələləri yaşamır və eyni zamanda qeyd edilən mərhələlərin sırası dəyişə bilər.

Bir sıra tədqiqatçıların fikrincə, qaçqınlarda adaptasiya prosesinin aşağıdakı mərhələlərini fərqləndirmək mümkündür:

1. Adaptativ şok mərhələsi. Bu, sosial adaptasiyanın ən çətin və vaxt aparan mərhələsidir, insanın naməlumluqdan qorxdığı dövrdür və ətrafda baş verənləri dərk etməkdə çətinlik çəkir [3, s. 56.]. Məhz bu dövrdə subyekt ilk dəfə ictimai həyatın yeni komponentlərini öyrənmə tələbatı ilə qarşılaşır və onların müsbət və mənfi tərəflərini bilir. Qeyd edilən vəziyyət sosial subyektin özü üçün təhlükəli xarakter daşıyır. Belə ki, çox vaxt psixi, fiziki, sosial vəziyyət ortaya çıxan problemləri həll etmək üçün yetərli olmur. Adaptiv şok bəzi hallarda fərdin bütün funksiyalarının sıradan çıxmasına və hətta bir insanın fiziki ölümünə səbəb ola bilər.

2. Adaptasiya resurslarının səfərbər edilməsi. Bu mərhələ axtarış, mövcud problemlərin optimal həlli yollarının şüurlu şəkildə seçimi ilə bağlıdır. Bu zaman sosial subyektin adaptasiya qabiliyyətləri daha da genişlənir. Adaptiv qabiliyyətlər hər hansı şəxsə gizli formada olan və

yalnız sosial adaptasiya zamanı aktiv olan xüsusiyyətlər və qaynaqlar kompleksini özündə əks etdirir.

3. "Ətraf mühitin çağırışı"na cavab. Bu, sosial adaptasiyanın son mərhələsidir. Bu mərhələdə subyekt öz adaptasiya qabiliyyətinə, qaynaqlarına, üstünlüklərinə və eyni zamanda inteqrasiyasının baş verdiyi sosial mühitin elementlərinin əsas xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq mövcud vəziyyətinə uyğun olaraq davranış növünü müstəqil olaraq seçir. Davranış modelini seçmə prosesində, sosial subyekt öz baxışlarına, məqsədlərinə, üstünlüklərinə uyğun gələn, lakin hazırkı vəziyyətə, uyğunlaşdığı mühitə tamamilə uyğun olmayan modeli seçərək səhvə yol verə bilər. Bütün bunlar ciddi problemlərə və çətinliklərə səbəb ola bilər. Belə vəziyyətdə, fərdin adaptasiyası zamanı zəruri bir elementə çevrilən uyğun mütəxəssisin köməyi son dərəcə vacibdir.

Məcburi köçkünlərin yerli icma ilə sabit sosial əlaqələrinin formalaşması "kənd-şəhər" xarakterinə görə coğrafi məskunlaşma faktoru ilə əlaqəlidir. Beləliklə, böyük şəhərlərin və sənaye mərkəzlərinin keçmiş sakinləri olan miqrantlar kənd yerlərindən gələn immiqrantlardan fərqli olaraq şəhərdəki yaşayış şərtlərinə sürətli və müvəffəqiyyətlə uyğunlaşırlar, çünki yüksək səviyyədə təhsil, peşə vəziyyəti kimi xüsusiyyətlərə sahibdirlər.

Amerikalı psixoloq G. Triandisə görə, qaçqınların adaptasiya prosesinin beş mərhələsini fərqləndirmək mümkündür:

1. "Bal ayı" emosional yüksəliş, həvəs, zehni canlanma vəziyyəti, miqrantların böyük ümidləri ilə xarakterizə olunur. Birinci mərhələ, ümumiyyətlə, yüksək həvəs və miqrantların şişirdilmiş ümidləri ilə xarakterizə olunur. Bu mərhələnin müddəti tamamilə fərdi xarakter daşıyır. Nəzərə almaq lazımdır ki, heç də bütün miqrantlarda birinci mərhələ ümid və sevinclə dolu olmur.

2. Yeni mühit mənfə təsir göstərməyə başlayır. Narahatlıq hissi, yerli sakinlərlə qarşılıqlı anlaşılmaqlar yaranır. Bütün bunlar məyusluq, qarışıqlıq və depressiyaya səbəb olur. Bu mərhələdə "qərib" gerçəklikdən qaçmağa çalışır, yalnız həmyerliləri ilə əlaqə qurur (əgər belə bir fürsət varsa). G. Triandisə görə, ikinci mərhələdə yeni mühit qaçqınlara mənfə təsir göstərir. Bu dövrdə sosial əlaqələrin miqrantlara dəstək üçün

əhəmiyyəti artır. Bu prosesdə, bir qayda olaraq, həmvətənlərin rolu mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

3. Üçüncü mərhələdə dezadaptasiya kritik səviyyəyə çata bilər. Məsələn, yeni cəmiyyətə və mühitə uyğunlaşa bilməyən miqrantlar ya evlərinə qayıtmağa çalışırlar, ya da sosial dəstək alıb çətinlikləri dəf edirlər. Məcburi köçkünlər yerli ənənələri, adətləri, mədəniyyəti mənimsəyir, tarixlə tanış olur, dili öyrənirlər.

4. Dördüncü mərhələdə dezadaptasiyanın simptomları yavaş-yavaş aradan qaldırılır. Depressiya tədricən nikbinlik, özünəinam və məmnuniyyət vəziyyəti ilə dəyişir. Miqrant özünü daha rahat və yerli icmaya inteqrasiya olunmuş hiss edir.

5. G. Triandis sisteminin son mərhələsi yeni sosial mühitin tələblərinə cavab olaraq nisbətən sabit fərdi dəyişiklikləri nəzərdə tutan ən yüksək adaptasiya dərəcəsini təsvir edir. Uyğunlaşma prosesinin əsas məqsədi ətraf mühitin və fərdin qarşılıqlı uyğunlaşmasıdır, lakin bu nəticənin əldə olunması prosesin başa çatması demək deyil [7, s.28].

Bir sıra tədqiqatçılar şəxsiyyətin yeni mühitə adaptasiyasının dörd mərhələsinin olduğunu qeyd edirlər:

1. İlk mərhələdə fərd və ya qrup onlar üçün yeni mühitdə necə davranmaq lazım olduğunu bilsələr də, yeni mühitin dəyərlər sistemini qəbul etməyə hazır olmadıqlarından əvvəlki dəyərlər sistemini qoruyub saxlamağa çalışırlar.

2. Dözümlülük mərhələsi. Bu mərhələdə qruplar, fərd və yeni mühit bir-birlərinin davranış normalarına və qaydalarına qarşı dözümlülük göstərirlər.

3. Uyğunlaşma qabiliyyəti. Bu zaman fərd düşdüyü mühitin dəyərlər sisteminin əsas elementlərini, həmçinin mühit, fərd və ya qrupun dəyərlərini qəbul edir.

4. Assimilyasiya mərhələsində isə fərdin və yeni mühitin dəyərlər sistemi bir-biri ilə üst-üstə düşür.

Sonralar bir çox tədqiqatçılar öz əsərlərində adaptasiyanın mərhələlərini təsvir etsələr də, bununla bağlı geniş yayılmış təsnifat P. Adlerin adı ilə bağlıdır. Görkəmli tədqiqatçı 1975-ci ildə qaçqınların adaptasiyasının beş mərhələsini fərqləndirirdi [8, s. 5]:

1. Bal ayı mərhələsi. Bu mərhələ ilk 1-6 ayı əhatə edir. İlk dövrlərdə yeni ərazilərdə hər

şey onların xoşuna gəlir. Həvəs və ümidlə doludurlar, onlara elə gəlir ki, məqsədlərinə nail olublar. Eyni zamanda bəzi imtiyazlara sahib ola bilirlər. Bu mərhələdə tez-tez özləri ilə digər insanlar arasında müqayisə aparılır. Lakin qeyd edək ki, bu dövr çox tez keçib gedir. Şəxsin təcürübədən və təəssürlərdən asılı olaraq, birinci mərhələ bir neçə həftədən bir neçə aya qədər davam edə bilər.

2. Qəbul etmə mərhələsi. Bu mərhələ 6-12 ay davam edir. Bu mərhələdə yenilik effekti itir, tanımadığı bir mühitdən və mədəniyyətdən təzyiq hiss edir. Qaçqınlar bu mərhələdə gündəlik məişət problemləri ilə üz-üzə qalırlar. Nəticədə onlarda ümitsizlik meydana gəlir. Bunun nəticəsində onlarda frustrasiya, hətta depressiya yarana bilər.

3. Reintegrasiya mərhələsi. Bu mərhələ 1-1,5 ili əhatə edir. Əgər ikinci mərhələdə insanın bütün narazılıqları özünə qarşı yönəlsə, bu mərhələdə yaranan qəzəb və mənfi emosiyalar ətrafdakılara və yeni mədəni mühitə istiqamətlənir. Qaçqınlar ədalətsizlikdən və yeni həyatın "səhv quruluşundan" şikayətlənirlər. Bu mərhələdə mədəni şok özünün maksimum səviyyəsinə çatır. Bu isə öz növbəsində, ciddi psixoloji xəstəliklərə gətirib çıxara bilər. Bir çox insanlar bu cür gərginliyə tab gətirə bilmirlər.

4. Neytral mərhələ. Bu mərhələdə insanda optimist əhval-ruhiyyə, özünə inam və yeni cəmiyyətdəki və mədəniyyətdəki mövqeyindən məmnunluq hissi yaranır. Başqa insanlarla özü arasındakı fərqliliklərin olmasını daha sakit formada qəbul edirlər. Beləliklə, yeni cəmiyyətə uğurlu şəkildə adaptasiya olunma prosesi davam edir.

5. Komfort mərhələsi. Bu mərhələdə yeni mədəni şəraitə tamamilə adaptasiya olunur. Gözləntilərlə reallığın qarşılıqlı uyğunluğu özünü göstərir, insan həm "köhnə", həm də "yeni" mədəni mühitdə eyni dərəcədə özünü rahat hiss

edir. Qeyd edək ki, buna baxmayaraq, heç də bütün qaçqınlar bu mərhələyə çatmır və integrasiya prosesinin özü bir neçə aydan bir neçə ilə qədər davam edə bilər [2, s. 289].

Bu istiqamətdə tədqiqat aparən tədqiqatçılar müxtəlif meyarlardan çıxış edərək qaçqınların düşdükləri şəraitə adaptasiya olunmasının mərhələlərini fərqləndirmişlər. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin sosial-mədəni adaptasiyası zaman və keyfiyyət baxımından bir neçə dövrə bölünməsi ilə xarakterizə olunur. Bu baxımdan qaçqınların adaptasiyasının sosial proses kimi uzun müddətə, davamlılığa, keyfiyyətə malik mərhələləri özünü göstərir. Qaçqınların adaptasiyası prosesinin mərhələlərinə həm obyektiv, həm də subyektiv amillər təsir göstərir. Miqrasiyanın xarakteri, onun çətinlik səviyyəsi istəməz onun mərhələlərinə də təsir göstərir.

Problemin aktuallığı. İstər siyasi baxımdan, istər sosioloji, istərsə də psixoloji baxımdan qaçqın düşmüş şəxslərin yeni şəraitə adaptasiyasının psixoloji mahiyyətinin sistemli şəkildə aydınlaşdırılması və qaçqınlarda şəxsiyyət böhranının təzahürlərinin müəyyənləşdirilməsi bütün dövrlər üçün öz aktuallığını qoruyub saxlayır.

Problemin elmi yeniliyi. Məqalədə qaçqın düşmüş şəxslərin yeni şəraitə adaptasiyasının psixoloji mahiyyətinə sistemli şəkildə aydınlıq gətirilmiş və qaçqınlarda şəxsiyyət böhranının təzahürləri haqqında geniş və hərtərəfli məlumat verilmişdir. Müəyyən olunmuşdur ki, qaçqınların adaptasiyası prosesinin mərhələlərinə həm obyektiv, həm də subyektiv amillər təsir göstərir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Qaçqın düşmüş şəxslərin yeni şəraitə adaptasiyasının psixoloji mahiyyətinin aydınlaşdırılması və qaçqınlarda şəxsiyyət böhranının təzahürlərinin müəyyənləşdirilməsi bütün dövrlərdə cəmiyyətdə gedən siyasi və sosial proseslərin düzgün istiqamətdə aparılması üçün çox vacibdir. Məqalədən ali və orta ixtisas məktəblərinin müəllimləri, tələbə və magistrlər istifadə edə bilər.

Ədəbiyyat:

1. Габдрахманова Г.Ф. Социокультурная адаптация беженцев и вынужденных переселенцев в Республике Татарстан Монография. – Казань: Институт истории АН РТ, -2003. – 148 с.
2. Георгиевский А.Б. Эволюция адаптаций. -М., -2011. -233 с.
3. Жогин Б.Г., Маслова Т.Ф., Шаповалов В.К. Интеграция вынужденных мигрантов в местное сообщество: опыт практической и исследовательской деятельности. -Ставрополь, -2011, -255 с.
4. Мельникова Н.Н. Процесс социально-психологической адаптации. Подходы к изучению // Теоретическая, экспериментальная и практическая психология. Сборник научных трудов / Под ред. Н.А. Батурина. Челябинск: Изд-во ЮрУрГУ, 1998. Т. 1. с. 31-49.

5. Садохин, А. П. Культурология. Теория культуры / А.П. Садохин, Т.Г. Грушевицкая. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, -2004. - 365 с.
6. Триандис Гарри К. Культура и социальное поведение. - М. : Форум, -2007, -280 с.
7. Adler P.S. The transitional experience: An alternative view of culture shock. Journal of Humanistic Psychology, Vol 15(4). -NY, -1975, -p. 3-23
8. [https:// www.nbpublish.com /library_get_pdf.php?id=33999\]](https://www.nbpublish.com/library_get_pdf.php?id=33999)

E-mail: salmanova-sebine@bk.ru

Rəyçilər: *psixol.ü.fəls.dok. dos. T.T. Babayeva*

psixol. ü.fəls.dok. dos. Y. Ə. Vəliyeva

Redaksiyaya daxil olub: 13.09.2022.